

ARANYI ERZSÉBET¹

TENDENCIÁK A CSALÁD ÉS A MUNKA ÖSSZEEGYEZTETÉSÉRE AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Az utóbbi évtizedekben, hazánkban és az Európai Unió országainak többségében is a népesség számának csökkenése figyelhető meg. Ezzel összefüggésben kezd előtérbe kerülni a családokban bekövetkező változások (mint a születésszám csökkenésének lehetséges okai) kutatása is. Az egyik legtöbb gondot okozó probléma az, hogy a nők gyakran rákényszerülnek a család és a munka közötti választásra – főleg megélhetési okok miatt –, a kettő összeegyeztetésének lehetőségének hiányában. Mindez a gyermekek számának további csökkenéséhez, és ezen keresztül komoly társadalmi problémákhoz vezethet. E problémák megoldása nehéz feladat elé állítja a kormányokat. A téma jelentőségét felismerve egyre több elismert szociológus kutatja e területet. Közülük néhány, a teljesség igénye nélkül: FERGE ZSUZSA, FREY MÁRIA, DR. LÉVAI KATALIN, PONGRÁCZ TIBORNÉ, S. MOLNÁR EDIT, TÁRKÁNYI ÁKOS.

1. DEMOGRÁFIAI TENDENCIÁK ALAKULÁSA AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Magyarországon a lakosság számának folyamatos csökkenése figyelhető meg. Egy, az ENSZ által készített becslés szerint 2050-re összesen 7,5 millióan leszünk.

¹ A szerző 2001-ben végzett a BGF Külkereskedelmi Főiskolai Karának Európai Unió szakán; előtte 1997-ben a GATE Kereskedelmi és Vállalkozási Akadémián vállalkozás-szervező közgazdász diplomát szerzett.

Optimizmusra adhat okot, hogy míg ma átlagosan 1,2 gyermeket szül minden magyar nő, 2050-ben ez 1,97-re módosulhat. Szintén javulás várható a csecsemő-halálozás területén: míg ma ezerből átlagosan majdnem kilenc bébi hal meg meg születéskor, ötven év múlva már csak fele ennyi fog.

1. táblázat
A népesség alakulása az elmúlt évtizedben¹

	1990	1998	1999	2000*
Lélekszám (millió fő)	10 355	10 092	10 043	10 021
Élveszületés ezer főre	12,1	9,6	9,4	9,5
Halálozás ezer lakosra	14,1	13,9	14,2	14,0
Természetes fogyás (fő)	19 981	43 569	48 565	22 505

* I-IV. hó

A népességfogyás számos oka közül különösen Magyarországra jellemző a korai halálozás. Hazánk már húsz éve vezeti az európai halálozási listát, aminek következtében a férfiak annyi idős korokban halnak meg, mint 1920-ban a nagypapák. A harmincéves férfiak közül csak minden második éri meg a túlzottan magasnak nem mondható 65 éves kort, de a nők sem élnek tovább 75 éves koruknál, ami a norvég férfiak átlagélettartama.

A népesség csökkenésének másik oka, az alacsony születésszám, viszont teljesen eukonform: „Ahhoz, hogy a lakosság száma ne fogyjon, száz nőnek 210 gyermeket kellene szülnie, de ez még az abortuszt tiltó Írországból sincs így, az európai átlag pedig 144. Ezt a számot mi – a korábban termékeny dél-európai országokkal együtt – alulról súroljuk. A tavalyi (1999) negatív rekord szerint száz nő 125 gyermeket hozott a világra.”²

Mindezek alapján elmondható, hogy az alacsony születésszám a magas halandósággal párosulva rohamosan fogyó és egyben előregedő népességet eredményez Magyarországon.

A népesség csökkenése nem magyar specialitás, mivel Európa legtöbb államában a termékenység a kilencvenes években történelmi mélypontot ért el. A termékenységi ráta alakulásából is szembetűnő, hogy a nyolcvanas évek elején az Európai Unió déli tagországaiban viszonylag magas volt a termékenység, ám időközben éppen ezek az országok jutottak mélypontra: Görögországban 1,3, Olaszországban 1,21, Spanyolországban 1,19 gyermek jut egy nőre. „Egy, nemrégiben a Le Monde-ban e témában közzétett ENSZ-tanulmány is érzékelteti azt a paradox helyzetet, hogy míg a világ nagy részén a népesség megállíthatatlan szaporodása állítja megoldhatatlan feladat elé a kormányokat, Európában épp az ellenkezője.”³

Komoly gond az is – elsősorban szociálpolitikai okok miatt –, hogy a népesség lassan előregszik. Írországot leszámítva az Európai Unió tagállamaiban 20% körüli a hatvan év felettiek aránya; Görögországban, Németországban, és Luxem-

¹ Forrás: KSH.

² Lantos, 2000.

³ Lantos, 2000.

burgban pedig a lakosság negyede „öreg”. Ez többek közt azt jelenti, hogy egyre kevesebb kereső tart el egyre több nyugdíjast, ami hosszabb-rövidebb időn belül a jelenlegi nyugdíjrendszerek összeomlásához vezet. A problémára nincs is könnyű megoldás. Ha a jelenlegi népességi trendek folytatódnak, az Uniónak évi 13,5 millió embert kellene „importálnia” ahhoz, hogy a jelenlegi arányt szinten tartsa.

Az alacsony születésszám okainak kutatása, megismerése tehát nemcsak nálunk, hanem az Európai Unió országaiiban is fontos feladat. Az alábbiakban ezek lehetséges okai közül szerepel néhány.

- *Gyermekvállalás későbbre halasztása*

A gyermekvállalás későbbi életkorra halasztása az észak- és nyugat-európai országokban (valamint a termékenység erős csökkenésével jellemezhető Spanyolországban) már régóta megfigyelhető. Meg kell azonban jegyezni, hogy azoknak, akik a szülést későbbre halasztották, jelentős része nagy valószínűséggel véglegesen gyermektelenül marad.

Ugyanez derül ki S. MOLNÁR EDITnek és PONGRÁCZ TIBORNÉnak 1997-ben a gyermekvállalási magatartás alakulásáról hazánkban készített dolgozatából, amit 1999-ben egészítették ki. Ez alapján megállapítható, hogy bár a fiatal generáció gyermekcentrikus érzelmei nem lanyhultak meghatározó mértékben, gyermekvállalási magatartásuk észrevehetően változóban van, ami a későbbi életkorra tolt első gyermekszülésekben nyilvánul meg.

A későbbre halasztott gyermekszülést többféle okból tartják ideálisnak az így vélekedők. Legdöntőbb az anyagi háttér (például lakás) megteremtése. Második-harmadik helyen áll, hogy ebben az életkorban már érzelmileg megalapozottabb kapcsolatokat tud kiépíteni a leendő anya, illetve ideje van tanulásra, szakmaszerzésre is. Kisebb mértékben arra is számítanak, hogy 25 év fölött egy nő már szert tehet olyan biztos állásra, foglalkozásra, amit gyermekszülés miatt nem veszít el.

Mindezek alapján arra lehet következtetni, hogy a gyermekvállalás későbbre halasztása és az eredetileg elképzelt, kívánt gyermekszám korlátozása mögött jórészt munkavállalással összefüggő konfliktusok állnak, amelyeket az anyák ezekkel a stratégiai lépésekkel igyekeznek kivédeni.

- *Független nők: munka vagy gyerek?*

Gyakorlatilag minden ipari országban állandóan nő a nők részaránya a munkapiacon, legerősebben a skandináv országokban, ahol majdnem minden 50 év alatti nő munkaviszonyban áll. Olaszországban a nők kereső tevékenysége a nyolcvanas években több mint egyharmadával nőtt. Ezek az alapvető változások a nők gazdasági tevékenységeiben nyilvánvalóan megváltoztatták a reprodukív magatartásukat. A növekvő gazdasági önállóság következménye, hogy a nők később mennek férjhez és ezért várhatóan kevesebb gyermekük lesz.

Hazánkban az elkövetkező években egyre több nő szerez diplomát. A pályaeépítés kontra gyermekvállalás dilemmáit, feszültségeit tehát feltehetően egyre szélesebb tömegek fogják majd megélni.

- *Individualizálódás*

E XX. századi szociológiai trend kialakulásának számos magyarázata van. Itt ennek az individualizációs trendnek csak egy pszichológiai aspektusa kerül

bemutatásra¹, mégpedig a nők és férfiak féltékenysége olyan döntések meghozatalától, amiknek hosszú távú következményei vannak és a jövőbeni választási szabadságukat egyértelműen szűkítik. A gyermekvállalás elhatározása sok választási lehetőséget predestinál a következő 20 évben, ami már visszafordíthatatlan, ha a gyermek egyszer már megszületett.

- *Rugalmasabb partnerkapcsolatok*

A házasság az ipari országokban egyre instabilabbá válik. A saját jövedelemmel rendelkező nők nincsenek többé arra kényszerítve, hogy egy számukra nem kielégítő kapcsolat mellett kitartsanak. A társadalmi és pszichológiai okok ellenére az esély arra, hogy egy fiatal pár napjainkban 20 évig együtt maradjon, ami egy gyermek felneveléséhez minimum szükséges, rosszabb, mint a múltban.

Az empirikus kutatások egyre nyilvánvalóbban megmutatják, hogy a szülők válása a gyerekekre sokkal károsabban hat, mint azt korábban gondolták. Ezért lehetséges, hogy a kötelességtudó jövőbeni szülők úgy döntenek, hogy nem hoznak gyermeket a világra, ha a partnerkapcsolatuk stabilitásában nem egészen biztosak.

- *Gyerek által „veszélyeztetett” fogyasztás és szabadidő*

Gyakran vélik úgy, hogy a termékenység visszaesése napjainkban az anyagi javak növekvő fogyasztásra vezethető vissza. Az emberek inkább egy új autót vásárolnak, mint hogy még egy gyermeket vállaljanak, inkább tévé nézéssel töltik idejüket, sem hogy pelenkát cseréljenek². Egyre rohamosabban növekszik az olyan házasságok, élettársi közösségek száma, ahol a felek azért nem vállalnak második vagy harmadik (vagy akár egy) gyermeket, mert nem kívánnak lemondani a kényelmükről, az általuk megszokott életszínvonalról.

1.1. Családi értékek változása, családi élet felbomlása

„A régi értelemben vett család eltűnik földünkről, és nemcsak a szabad intézményeink vannak veszélyben, hanem társadalmunk pusztasága létezése is.” 1859-ben Boston Quarterly Review című folyóirat egy cikkében volt olvasható ez az idézet³. Ahogy 1859-ben, úgy napjainkban is nagyon sokszor lehet hallani, olvasni a hagyományos családmódel felbomlásának veszélyeiről, a családi értékek megváltozásáról.

- *A családi életformák változásának eredete*

A középkorban a házasságkötésnél még döntő szerepet játszottak a gazdasági szempontok. A legtöbb család különálló gazdasági egység volt, ahol mindenki (férj, feleség, gyerekek) részt vett a termelésben. A nők a gyermeknevelés mellett fontos gazdasági feladatokat is elláttak.

A XVII. századtól azonban a kis gazdálkodó családok kezdtek elveszíteni birtokaikat, sokan kénytelenek voltak elhagyni a háztartást, hogy munkát keressenek. Így a „munkahely” különvált az „otthonról”. A változások érintették a férfiak, a nők, és a gyerekek családon belüli szerepeit is. Már az iparosodás első éveitől sok nő vállalt munkát, ami mellett otthon gondozta a gyerekeket. A társadalom tehe-

¹ Family Observer, 1999.

² Family Observer, 1999.

³ Giddens, 1995.

tós csoportjaiban azonban az az általános nézet alakult ki, hogy a „feleség helye otthon van”, és a férj feladata, hogy „eltartsa a családot”.

Ezekkel a változásokkal párhuzamosan megnőtt az érzelmek szerepe is, mivel ekkor a házasságkötés már sokkal kevésbé gazdasági kényszerűség vált, és a házasság felbomlása sem teremtett szinte leküzdhetetlen gazdasági problémákat (elsősorban a nők számára).

- *Az utóbbi évtizedek változásai és annak lehetséges okai*

A házasságkötések száma évtizedek óta csökken. A csökkenésnek különböző okai vannak, melyek közül az egyik legfontosabb a házasság alternatíváinak megjelenése.

Az Economistban megjelent tanulmány szerint „a hagyományos családmodell – kenyérkereső apa, háziasszony anya – felbomlásának egyik oka, hogy a hatvanas évek elejétől a könnyen elérhető fogamzásgátlás miatt a férjes asszonyok egyre növekvő számban vállaltak fizetett munkát.”¹

A nemi kapcsolatok átalakulása fokozott nyilvánosságot kapott, s növelte a kapcsolatok és együttélési formák szabad megválasztásának igényét.

A mai fiatalok egyre kevésbé érzik kötelezőnek és elkerülhetetlennek a házasságot. Ezt jelzi egyrészt, hogy szerte Európában a házasságok számának csökkenésével párhuzamosan növekszik a házasságon kívüli együttélések száma. Másrészt megfigyelhető a házasságon kívüli születések arányának növekedése². A 90-es években az így született gyerekek alkották az összes születések kb. negyedét Magyarországon, míg Nyugat-, s főként Északnyugat-Európa országaiban ennél is nagyobb arányát. (Svédországban és Dániában az utolsó években az összes születések 40%-a fölé emelkedett.)

A házasságon kívüli születések és a válások számának növekedése következtében megnőtt az „egy szülő és gyermek(ek)” típusú háztartások aránya. Ez a családok átlagos gyermekszámának csökkenéséhez vezetett.

1.2. A családpolitika hatásai

Már az 1930-as évektől foglalkoztatja az európai országokat, hogy miként befolyásolhatja a kormányok politikája a népesség növekedését.

TÁRKÁNYI ÁKOS a következőket írja a családpolitika lehetséges hatásairól:

„Egy kutatás eredménye alapján úgy tűnik, bizonyítottnak tekinthetjük, hogy a termékenység alakulása hajlamos a GDP alakulását – tehát az ország gazdasági helyzetének alakulását – követni. Figyelemre méltó, hogy a II. világháború utáni bébi-hullámhegy a fejlett európai országok közül Franciaországban érte el a legmagasabb szintet – abban az időszakban, amikor a francia családpolitika a kor legfejlettebb családpolitikája volt. 1990 körül pedig Svédországban haladta meg az említett kisebb termékenységi hullám szintje a többi európai fejlett országét, abban az országban, amely ekkor lényegében a legfejlettebb családpolitikát tudta felmutatni az európai fejlett országok közül, különösen, ami a gyermekgondozási segély szintjét és időtartamát illeti.”³

¹ Gál, 1998.

² Somlai, 1998.

³ Tárkányi, 1998.

Leginkább a magyar gyeddel kapcsolatos tapasztalatból tudjuk¹, hogy a magas szintű és hosszú időtartamú gyermekgondozási segély milyen fontos lehet a munkavállaló anyák számára, és hogy a szociális, ezen keresztül demográfiai jelentősége milyen nagy lehet egy olyan országban, ahol magas szintű a női munkavállalás. 1985-ben Magyarországon a házasságok között a gyed bevezetésekor megtört az addigi csökkenő tendencia, a termékenységi arányszám megnőtt, ami, ha a családi állapotot nem tekintjük, főleg a harmadik és negyedik gyermek születési gyakoriságának alakulásán látszik világosan.

A gyed/gyed rendszer és ezen belül főleg a gyed hatása sejtendő a mögött is, hogy míg az összes többi kelet- és kelet-közép-európai országban nagymértékben, 30-50%-kal csökkent a termékenység 1990 és 1994-95 között, addig egyedül Magyarországon csak mérsékelten, 15%-kal.²

Tehát eddigi ismereteink szerint úgy tűnik, hogy a magas szintű családpolitikai juttatások (amelyek korunkban a magas szintű női munkavállalással jellemezhető országokban különösen a hosszú időtartamú és magas szinten jövedelempótló gyermekgondozási segélyt jelentik) hatása a termékenységi arányszám alakulásán is meglátszik.

S. MOLNÁR EDIT szintén jelentősnek tartja a családpolitika szerepét a népesség fogyásának megállításánál: „termékenységi adatok javításához hatékony, hosszú időn át érvényes családpolitikára, népesedéspolitikára van szükség, amely a fő gazdasági intézkedések demográfiai kihatásait is figyelembe veszi. Ez a perspektivikus szemléletmód segítheti csak el, hogy a családpolitika a későbbi életciklusokban (középkorúak és idős korúak esetén) is biztonságot nyújtson a családok számára. Ma már sokak számára fontossá válik, hogy családi döntéseiknél ne csak a gyermekszülés időpontjában vagy az azt követő egy-két év alatt elérhető bevételeket mérlegeljék, hanem előre is tekintsenek, hogy a későbbiekben elérendő családi, egyéni céljaikat ugyancsak számításba vehessék. A családpolitika, a népesedéspolitika eszköztárába szükségszerűen be kell kapcsolni a gyermeknevelés és a munkahelyi előrelépés összhangjának perspektivikus garانتálását is.”³

1.3. A kormányok családpolitikáit meghatározó fő tényezők

Az országok családpolitikái nagyon eltérőek, mivel más és más motiváció alapján kerültek kidolgozásra. Az Európa számára lehetséges családpolitikai motivációknak FRANZ XAVER KAUFMANN német szociológus hét típusát dolgozta ki:

- **A családintézményi érvelés:** a családnak, mint intézménynek saját értéke van, így az alkotott eszménykép a család maga.
- **A népességpolitikai érvelés:** a család biztosítja az utánpótlást, ebből a szempontból nézve gyakran szüneteltetést előtérbe helyező politikát folytatnak.
- **A gazdaságpolitikai érvelés:** itt a család gazdasági teljesítménye áll előtérben a nevelés, háztartási munka, családtagok ápolása stb. terén.

¹ Tárkányi, 1998.

² Tárkányi, 1998.

³ S. Molnár, 1999.

- **A társadalompolitikai érvelés:** ez túlnyúlik a társadalompolitikai érvelésen, amennyiben a családi hozzájárulást minden társadalmi területen hangsúlyozza.
- **A szociálpolitikai érvelés:** itt a pénzügyi hátrányok állnak előtérben, amik a gyermekek miatti költségekből és a kereső tevékenységről való – legalább is részbeni – lemondásból adódnak. Az érvelés képviselői e hátrány kiküszöbölését követelik.
- **A nőpolitikai érvelés:** e szemszögből egyrészt azt mutatják be, hogy a pénzügyi hátrányok egyoldalúan a nőket érintik, másrészt a nők és férfiak egyenjogúságát követelik a családi munkában és a hivatásnál.
- **A gyermekpolitikai érvelés** a gyermekek jólétét állítja a gondolkodások központjába.

2. A CSALÁDPOLITIKA ALAKULÁSA AZ EURÓPAI UNIÓ TAGORSZÁGAIBAN

2.1. A családpolitika vázlatos története a fejlett országokban

A 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben került bevezetésre az európai országokban az első kifejezetten családpolitikának nevezhető intézkedés, ami a fizetetlen szülési szabadság bevezetése volt.

A XX. század első évtizedeiben vezették be az első családpolitikai juttatásokat, vagyis az özvegyi nyugdíjakat, árvasági segélyeket, születési prémiumokat, fizetett szülési szabadságot és a speciálisan a nagycsaládoknak nyújtott szociális segélyeket.

1930 és 1960 között vezették be a legtöbb fejlett országban a széles rétegekre kiterjedő családi pótlékot. A skandináv és angolszász országokban (Új-Zéland kivételével) általában valamivel később született meg ez a jóléti juttatás, mint más európai országokban, Japánban viszont csak 1971-ben hozták létre, az USA-ban pedig gyakorlatilag máig sincs.

A II. világháború utáni elmúlt fél évszázadban a fejlett európai országokban jellemző volt a fizetetlen és fizetett gyermekgondozási szabadság, és az 1960-as évektől a bölcsőde- és óvodarendszer nagyarányú fejlesztése. Ezek szoros összefüggésben vannak a fiatal korosztályokban a női munkavállalás általánossá válásával. A válásoknak és ezzel párhuzamosan a csonka családoknak a növekvő aránya szükségessé tette újfajta, az egyedülálló szülőket támogató családpolitikai eszközök bevezetését.

Az 1970-es évektől a növekvő gazdasági nehézségek lassították, visszafogták a családpolitika fejlesztését, kisebb visszaesések is történtek.

Az 1990-es évek közepén pedig az Európai Monetáris Unióhoz való csatlakozás követelményei miatt nehezedett nyomás a családpolitikára több fejlett európai országban.

2.2. Az Európai Unió intézményeinek szerepe a családpolitika alakításában

Az Európai Uniónak nincs családpolitikája. Ezt a területet a tagállamok saját hatáskörében hagyta, azonban – felismerve jelentőségét – intézményeiben foglalkozik e kérdéssel, és ajánlásokkal, intézkedésekkel próbálja összehangolni a tagországok családpolitikáját.

Az Európai Unió (illetve korábban az Európai Közösség) Bizottsága ritkán játszik komolyabb szerepet az Unió országainak családpolitikájában. „Szerepe a családpolitikával kapcsolatban „csak” annyi – ez sem kevés ugyan –, hogy a munkavállaló nők számára minden, nemükből fakadó hátrányt kiküszöböljön. Legfontosabb közelmúltbeli intézkedése 1992. október 19-i rendelete a munkavállaló anyák szülési szabadságáról, a várandósággal és a szüléssel kapcsolatos szociális védelmükről. E rendelet az Európai Unió minden tagállamának kötelezővé teszi a munkavállaló anyák számára legalább 14 hét szülési szabadság biztosítását. Már 1980 körül (tehát kevéssel a női munkavállalás arányának nagyfokú megnövekedése után) ki akarták adni ezt a rendeletet, de néhány tagállam, köztük különösen az Egyesült Királyság ellenállása ezt megakadályozta. A rendelet csak egy minimumot ír elő, amelyet kibocsátásának idejére már szinte minden tagállam elért (a kivételek közé tartozik az Egyesült Királyság.”¹

Az Európai Unió luxemburgi Bíróságának tevékenysége: a hozzá kerülő, az Európai Unió területén végzett munkavállalással kapcsolatos peres ügyekben (nemcsak a munkavállalás tartozik az illetékességébe, de az oda tartozó területek közül csak ez kapcsolódik közvetlenül a családpolitikához) a szociális érzékenység és a nemi egyenjogúság megvalósítására irányuló törekvés jegyében szokott ítéleteket hozni, amelyek még a tagállamok kormányaira nézve is kötelező erejűek.

Az Európai Parlamentben 1984 óta van nők jogaival foglalkozó bizottság. Legfontosabb feladata e Bizottságnak az, hogy a „női szempontokat” a politika lehető legtöbb területére bevigye. A bizottság főleg a nők munkavállalásának kérdéseivel foglalkozik. Ilyenek például:

- család és munka összeegyeztetése;
- szakmai képzés és továbbképzés;
- munkavállalási lehetőségek bővítése;
- munkába való visszatérés;
- munkaidő és szervezése.

A Parlament tevékenysége során a családpolitikával kapcsolatban javaslatokat, állásfoglalásokat fogalmaz meg.

2.3. Az Európai Unió családpolitikával kapcsolatos javaslatai, állásfoglalásai

Az Európai Unió szintjén a tudatos és hosszú távú családpolitikai gondolkodás első fontos dokumentuma az Európai Parlament 1983-as állásfoglalása, amely megfo-

¹ Tárkányi, 1998.

galmazta az akkor még Európai Közösség viszonyát a családokhoz. A dokumentum szerint szükség van a Közösség gazdaság-, szociál- és kultúrpolitikája családokat érintő vonatkozásainak számbavételére. Javasolja, hogy a tagállamok politikájuk kialakításakor vegyék figyelembe a családok különböző szükségleteit, és ahol szükséges, hangolják össze a családokkal kapcsolatos politikákat a Közösség szintjén.

Ezt követően a Parlament javasolta a European Observatory on National Family Policies fölállítását, amely kutatási projektnek a monitorozás a feladata, vagyis az, hogy minden évben jelentést készítsen a tagállamok családpolitikai vonatkozású intézkedéseiről, a családok és gyermekek helyzetéről a tagállamokban. Az European Observatory 1989-ben meg is kezdte a működését.

Az Európai Parlament után 1989-ben az Európai Közösség Bizottsága is állásfoglalást tett közzé, amelyben javasolta:

- a Közösség politikai döntéseinek kialakításakor az esetleges családi vonatkozások figyelembevételét;
- a politikai döntések családokra gyakorolt hatásának a kiértékelését;
- a gyermekvállalás és a munkavállalás összeegyeztetésének megkönnyítését;
- a csonka családok és a nagycsaládok védelmére intézkedések kidolgozását;
- a legszegényebb, legrosszabb helyzetű családok különleges védelmét.

2.4. A családpolitika intézményi rendszere az Európai Unió tagállamaiban

Az Európai Unió országai közül Svédországban, Németországban, Ausztriában és Luxemburgban találunk családpolitikai minisztériumot, Dániában pedig két, ezekhez hasonló szerepű tárcaközi bizottságot a kormány családpolitikájának összehangolására.

Franciaországban ugyan nincs ilyen minisztérium, de az ország politikai kultúrájához és hagyományaihoz hozzátartozik a népesedés problémáival kapcsolatos nagyfokú politikai érzékenység és a családpolitika fontos voltának a tudata. Két kiemelkedő kutatóintézet pedig folytonosan ébren tartja a demográfiai kérdésekkel kapcsolatos tudatosságot. Mindezek miatt talán Franciaország esetében beszélhetünk a leginkább tudatos családpolitikáról. E hat (ha esetleg Spanyolországot is hozzávesszük, akkor hét) ország családpolitikáját explicitnek nevezhetjük azok intézményesült vagy tudatos volta miatt, az Európai Unió többi országáét pedig implicitnek. (Ugyanakkor attól még, hogy egy országban formálisan van családügyi minisztérium, nem biztos, hogy rendelkezik összehangolt és tudatos családpolitikával, ahogy azt egy német elemző szerint Németország példája is mutatja.)

Nemcsak a nemzeti szint fölött, hanem alatt is vannak az Unió országainak családpolitikáját alakító erők. Ilyenek lehetnek a tartományi kormányok, a (nagy)családosok egyesületei, a szakszervezetek, az egyházak.

2.5. A családi juttatások szerkezetének fajtái

A családi juttatások szerkezetének fajtái alapján az Európai Unió országait négy csoportra oszthatjuk. Ezek a következők:

- *Vertikális jelleg hangsúlyozása a horizontális rovására*
Családi juttatásoknak a horizontálisabb szerkezet rovására történő vertikális jellegű átrendezésére, vagyis a kifejezetten szegény családok megcélzásának, a szociális segélyjellegnek az erősítése tartozik az első csoportba. Ez jellemző Görögországra, Olaszországra és Portugáliára. Hasonló törekvés érvényesül Írországban és kisebb mértékben az Egyesült Királyságban is. Itt a klasszikus liberális hagyományú angolszász országokban a szociálpolitikában hagyományosan igen erős a szegény segélyezés szempontja.
- *A horizontális jelleg erősítése a vertikálissal szemben*
A vertikálissal szemben a horizontális redisztribúció a jellemző Luxemburgban. Ahol családi juttatásoknak nem az a fő céljuk, hogy egy nyomorgó réteg helyzetét javítsák, hanem az, hogy a gyermeces családok, a gyermekek relatív szegénységét csökkentsék a saját társadalmi rétegükhöz, főleg annak a gyermektelen tagjaihoz képest. Itt tehát az a fő szempont, hogy az ember a saját társadalmi rétegéhez képest – amelyhez rendszerint viszonyítani szokott – ne szenvedjen hátrányt, ha gyermeket vállal. Ez a politika elvileg segíthet abban, hogy a család és a gyermekvállalás értéke ne csökkenjen a társadalom szemében.
- *Horizontális és vertikális jelleg egyidejű növelése*
Mindkét elv érvényesül Franciaországban a családpolitikai juttatások szerkezetében, tehát a legszegényebbeket kiemelten kezelő vertikális, és az egyenlőtlen-ségeket a saját társadalmi rétegen belül mérsékelni törekvő, így a jobb módúaknak abszolút értékben többet nyújtó horizontális újraelosztás.
- *Egységes juttatási rendszer*
Dánia: a különböző jövedelmi helyzetű családoknak jutó családi juttatások átlagos szintje minden réteg esetében azonos.

2.6. A családpolitikák fő jellemzői

A 2. táblázat bemutatja az Európai Unió egyes tagállamai családpolitikájának főbb jellemzőit.

2. táblázat

A családpolitikák főbb jellemzőinek összehasonlítása az egyes tagállamokban

Ország	Családi pótlék	SZSZ	Terhességi gyermekágyi segély	GYGSZ, GYGS
Ausztria		16 hét: ebből 8 hét szülés előtt.	Korábbi kereset 100%-a jár.	18 hónap + 6 hónap, amit a másik szülő vehet igénybe.
Belgium	AJ	15 hét: ebből 1 hét szülés előtt 8 hét utána és 6 hét, amit előtte is vagy utána is kivehet.	Első hónapban a korábbi kereset 82%-a, továbbiakban 75%-a. Közalkalmazottak 100%-ot kapnak.	Formálisan nincs.

2. táblázat (folytatás)
A családpolitikák főbb jellemzőinek összehasonlítása az egyes tagállamokban

Dánia	AJ	14 hét: ebből 6 hét szülés előtt, 8 hét utána. Közalkalmazottnak 8 hét szülés előtt és 14 hét utána.	Kereset 100%-a.	10 hét fizetett GYGSZ a szülési szabadság végétől. Korábbi kereset 90%-a jár, továbbá minimum 13, maximum 52 hét fizetett szabadság. Ekkor a munkánélküli segély 60%-a jár.
Egyesült Királyság	AJ	40 hét szabadság: 11 hét szülés előtt, 29 utána.	Csak 18 hét fizetett szabadság. 6 hétig a korábbi kereset 90%-a 12 hétig pedig egy alacsony és egységes összegű juttatás jár.	Állami és országos szinten nincs fizetett GYGSZ, sem fizetett apasági szabadság, sem bármilyen egyéb fajta gyermekgondozási segély.
Finnország	AJ	5 hónap.	Természetben is fizethető.	26 hét a fizetett szülési szabadság végétől. Összege a szülést megelőző átlagkereset 66%-a.
Franciaország	2. gyermektől jár	16 hét fizetett SZSZ a szülés után. 3. gyerektől 26 hét.		Gyermek 3 éves koráig szülők egyikének joga van fizetetlen GYGSZ-ot kivenni.
Görögország	Nagycsaládosokra koncentráció rendszer	14 hét, ebből 3 hét fizetett SZSZ csak a szülés előtt, 7 hét utána, további 4 hét előtte vagy utána. Közalkalmazottnak további 2 hónap jár.	Korábbi átlagkereset 100%-a jár.	GYGS nincs, csak fizetetlen GYGSZ, 13 hét.
Hollandia	AJ	16 hét: min. 4, max. 6 hét a szülés előtt, tehát legfeljebb 12 hét vehető ki szülés után.	Korábbi átlagkereset 100%-a jár.	GYGS nincs. 26 hét fizetetlen GYGSZ jár.
Írország	AJ	14 hét.	Első 10 hétben a korábbi átlagkereset 100%-a, további 4 hétben 70%-a jár.	
Luxemburg	AJ	16 hét.		GYGSZ nincs, GYGS van.
Németország	AJ	14 hét.	Korábbi átlagkereset 100%-a.	GYGSZ a gyermek 3 éves koráig terjedő időszakban jár. GYGS 2 évig jár.

2. táblázat (folytatás)
A családpolitikák főbb jellemzőinek összehasonlítása az egyes tagállamokban

Olaszország	JT	22 hét.	Keresetarányos.	GYGSZ 26 hét. A segély is 26 hétig jár, összege a korábbi átlagkereset 30%-a.
Portugália	Az első 2 gyerek után AJ, majd JT	98 nap: ebből az első 14 napot csak az anyák vehetik igénybe, a többit az apák is.	Korábbi átlagkereset 100%-a jár	GYGS nincs. 26 hét fizetetlen GYGSZ jár a szülési szabadság után. További 26 hét a gyermek 3 éves koráig bármikor kivethető.
Spanyolország	JT	16 hét ebből 6 hét szülés előtt és utána is, 10 hét csak utána. 4 hetet az apa is kivethet.	Átlagkereset 100%-a.	GYGS nincs. Fizetetlen GYGSZ-ot bármely szülő igénybe vehet, de kettőjüknek együtt is csak 3 évig tarthat.
Svédország	AJ	280 nap fizetett szülési és gyermekgondozási szabadság jár.	Egy hónapig a kereset 90%-a, a további hónapokban 75%-a jár.	18 hónapon át fizetetlen GYGSZ jár.

Rövidítések:

AJ alanyi jogon jár

GYGSZ gyermekgondozási szabadság

GYGS gyermekgondozási segély

JT jövedelem-tesztelt

SZSZ szülési szabadság

2.7. Törekvések a család és a munka összeegyeztetésére az Európai Unió tagországaiban¹

„Megállapítható, hogy egy sor európai országban nincs olyan kormányzati politika, ami kifejezetten a termékenység befolyásolását célozná, de - abból a megfontolásból, hogy a gyermekvállalás és a gyermeknevelés egyre inkább a munkavállaló nőkre hárul - számos kormányzat nagy figyelmet fordít a gyermeknevelés megkönnyítésére, és a szülői jogok és kötelességek mindkét szülőre történő kiterjesztésére. E kormányzatok nem csak a pénzübeli támogatásokat tartják lényegesnek. Így például jelentősen megkönnyíthetik az anyák (főképp az egyedülálló anyák) munkavállalását.”²

A munkahelyi feszültségek, a munkavállalás és a gyermeknevelés összeegyeztetésének nehézségéből származó feszültségek komolyan megnehezítik a családok életét, rontják életük minőségét. Általában elmondható, hogy mind az Európai Unió, mind az egyes tagállamok szintjén prioritást élvez a családpolitika területei közül a gyermekvállalás és a női munkavállalás összeegyeztetésének megkönnyí-

¹ E fejezet a Family Observer: „Frauen in Europa” és Tárkányi Ákos: „Családpolitika az Európai Unió országaiban” című kiadványok alapján készült.

² S. Molnár, 1999.

tése. Az 1960-as évektől napjainkig folyamatosan tart a gyermekgondozási segélyek szintjének és időtartamának a fejlesztése a jelenlegi Európai Unió országai-ban. Említést érdemel a Bizottság 1992-es rendelete is, mely 14 hétben minimalizálta a tagállamok számára a fizetett szülési szabadság időtartamát, és több más, a munkavállaló kismamákat védő rendelkezést is tartalmaz.

A legfejlettebb gyermekgondozási segélyrendszerek Svédországban és Finnországban találhatók, a legszegényesebbek pedig Portugáliában, Spanyolországban, az Egyesült Királyságban és Írországban. Érdekes Belgium példája, ahol formálisan nincs gyermekgondozási segély, de van egy nemcsak gyermekgondozásra használható szabadság, amely bevezetésének eredeti célja elsősorban a munkanélküliség csökkentése volt (a munkanélküliség elleni politika és a családpolitika érintkezése több más országban megfigyelhető, így Németországban, Franciaországban és Spanyolországban is). A Belgiummal szomszédos Hollandiában is fontolgatták egy ilyen szabadság bevezetését, abban a tagállamban, ahol korábban gyermekgondozási segély helyett csak a részmunkaidős munkavállalás lehetőségének garantálásában látták a munkavállalás és a kisgyermek gondozása összeegyeztetésének a megkönnyítését. Ennél még szegényesebb a görög rendszer, ahol csak a munkavégzés közbeni „babaetelési szünet” beiktatásának lehetősége létezett. Franciaország esetében pedig az a rendelkezés a figyelemreméltó, amely a legalább öt éven át egyfolytában gyermekgondozási segélyen lévő anyák érdekeinek védelmében kötelezi munkaadóikat, hogy a munkahelyükre való visszatérésük után biztosítsanak nekik szakmai átképzést.

A gyermekgondozási segélyek rendszere mellett a bölcsőde- és óvodarendszer fejlesztése is folyamatos, állandó az elégedetlenség a férőhelyek alacsony száma miatt. Számos tagállamra jellemző, hogy a 0-3 éves gyermekek számára rendelkezésre álló férőhelyek száma aránylag igen alacsony, és a legkülönbébb állami és magán szolgáltatók működnek, míg a 4-6 évesek számára rendelkezésre álló férőhelyek száma aránylag magas, és az intézményrendszer jóval egységesebb, az óvoda gyakran kifejezetten az iskolarendszer részét képezi. Több állam nyújt olyan szociális juttatást vagy adókedvezményt, amely a gyermekgondozási szolgáltatás költségeit hivatott kompenzálni. (Ausztriában felmerült egy olyan voucher rendszer lehetősége, amely az eddiginél jóval bővebb lehetőségeket jelentene a kisgyermekes anyák számára, többek között azt is, hogy ők maguk nyújtsanak az állam által támogatott gyermekgondozási szolgáltatást gyermeküknek.) Több országban – például Franciaország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Ausztria – rendelkezésekkel támogatja az állam a részmunkaidős munkavégzés lehetőségének igénybevételét a kisgyermeket nevelő anyák számára.

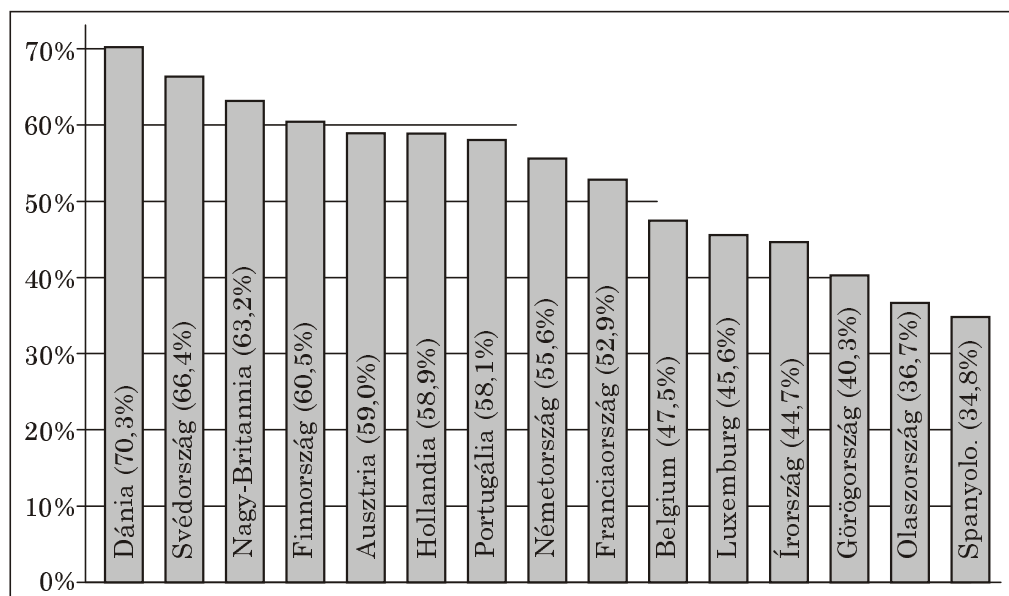
Ausztriában és Svédországban olyan szociálpolitikai intézkedések születtek, amelyek anyagi kényszer segítségével kívánják elérni a családon belüli nemi szerepek megváltozását. (Tehát azt, hogy az apák nagyobb arányban menjenek az anyák helyett gyermekgondozási szabadságra. A formális lehetőség általában adott, de az 1990-es évek közepén Németországban a fizetett gyermekgondozási szabadság időtartamából az apák által felhasznált rész átlagosan 1%-ot tett ki, Dániában 3%-ot, és még Svédországban is, ahol pedig talán a legnagyobb lehetett ez az arány, ott is csak mintegy 10%-ot.). Írországban és Hollandiában is születtek olyan szociálpolitikai rendelkezések, amelyek speciálisan a (Hollandiában elvontan és sterilen értelmezett) női egyenjogúság elősegítésére irányulnak. Ausztriá-

ban és Dániában állami propagandakampány folyt ugyanilyen céllal (azt elérendő, hogy az apák Dániában nagyobb arányban vegyenek ki gyermekgondozási szabadságot, és hogy Ausztriában a férfiek nagyobb arányban vegyenek részt a házimunkában), Ausztriában pedig megszületett (míg Hollandiában előkészületben volt) egy olyan törvény a házasság nevééről, amely ugyanezen célt szimbolikus módon kívánja elérni.”¹

2.8. Mi jellemzi a nők elhelyezkedési lehetőségeit Európában?

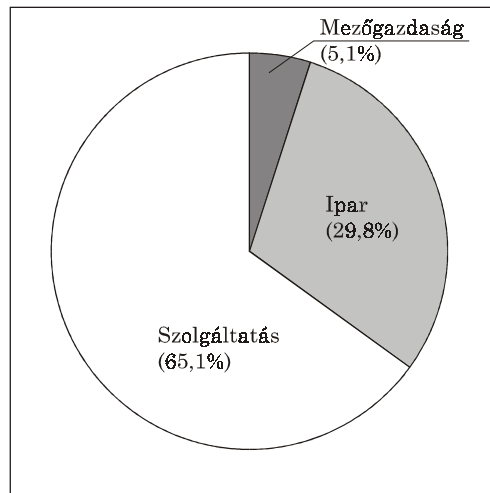
Az Európai Unióban a többséget a nők képviselik: a tagállamok összességét tekintve 51,5% a nők aránya.

Az Európai Unió minden országában a nők fokozottan vesznek részt a munkavállalásban, még akkor is, ha gyermekeket nevelnek. Az Európai Unióban átlagban a nők a dolgozó népesség 42%-át teszik ki. Például a dán nők 70,3%-a, a svéd nők 66,4%-a, a német nők majdnem 56%-a, a spanyol nőknek pedig csupán 34,8%-a munkavállaló. Ez a különbség ugyan úgy alapul az országok különböző tradícióján, mint a gazdasági, politikai és szociális keretfeltételeken. Ezt a helyzetet mutatja az 1. ábra.

1. ábra
A munkavállaló nők aránya 1998-ban

¹ Tárkányi, 1998.

2. ábra
Nők részvétele a gazdasági
szektorokban¹

A nők – bárhol is éljenek – túlnyomó többségben a szolgáltatási szektorban tevékenykednek. A legtöbb tagállamban az irodai munkákat, a kozmetikai hivatásokat és a takarítást, orvosi és nevelési tevékenységeket a legnagyobb részben nők látják el. A nők munkaválasztása és a gyakorolt tevékenységek gyakran a családban betöltött szerepüket tükrözik vissza.

Mint a 2. ábrából is látszik, a második helyen az ipar áll, és harmadik helyen pedig a mezőgazdaság.

Ami a munkanélküliséget illeti, Európai Unió-szerte hasonlóan fest a nők helyzete: a legtöbb tagországban a munkanélküli nők hányada nagyobb a férfiakénál.

Spanyolországban, Franciaországban és Belgiumban a 25 éven aluli nők számára különösen nehéz munkahelyet találni. A hosszantartó munkanélküliség a legtöbb tagországban a nőket erősebben érinti, mint a férfiakat. Ez a trend egyébként nemcsak Svédországra, Finnországra, Ausztriára és Dániára érvényes.

A nők munkavállalásának alakulása az országok tradíciójától is függ. Az az elképzelés, hogy a nők munkájukat az első gyermek születéséig gyakorolják, és utána kizárólag a családi kötelezettségekkel foglalkoznak, már csak néhány országban elterjedt. Ma a különbség inkább abból adódik, hogy a munkavállalás egy hosszabb időre – az óvodáig vagy a gyermek iskolás koráig – törik meg, mint Németországban, vagy egy rövid anyavédelmi idő után folytatólagosan tovább dolgozik. Ez jellemző, például Belgiumra, Dániára vagy Franciaországra.

- *Osztott munkapiac*

Az „európai jogi támogatás” (az azonos bérezés (1975) és esélyegyenlőség a munkavállalás, képzés, és munkafeltételeknél (1976) formájában,) ellenére a munkapiac a nők számára relatív merev maradt. Így mint korábban is tipikusan női és férfi munkaterületekre oszlik. A nőket az Európai Unióban a férfiaknál gyakrabban foglalkoztatják kényes, rosszul fizetett és csekély szociális biztosítással összekapcsolt munkakörülmények között. Ezekon kívül a vezető tevékenységekben alulreprezentáltak, csupán 3 százalékuk nyer el vezető pozíciót.

- *Egyenlőtlen fizetés*

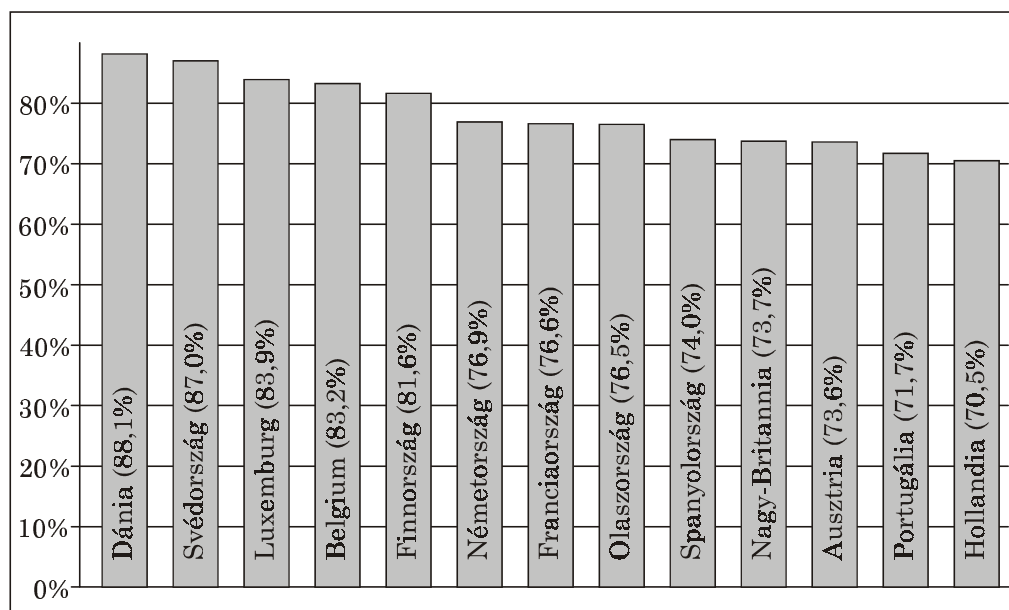
Noha azon nők száma, akik fizetett munkát végeznek, az európai tagállamokban napjainkban lényegesen magasabb, mint 10 éve, mégis meg kell állapítani, hogy az egyenlőség fejlődése a fizetést tekintve nem fejlődött azonos mértékben.

Az Eurostat alapján a nők Európában átlagosan körülbelül 20%-kal keresnek kevesebbet a férfiaknál. Noha jelen vannak a relatíve jól fizető közigazgatási-, szak- és

¹ Frauen in Europa, 1997.

vezetési erők között is, mégis a foglalkoztatott nők nagy része az alacsonyan fizetett kisegítő- és alkalmi munkákban a szolgáltatási területen foglalkozdik.

A munkavállalók között az Európai Unió-ban a nők a férfiak fizetésének a 70 – 88%-át keresik. A legcsekélyebb a távolság Finnországban és Dániában, a legnagyobb Ausztriában, Írországban, Luxemburgban és az Egyesült Királyságban. Az alkalmazottaknál a különbség összességében nagyobb.

3. ábra

A nők órabérére a férfiak órabérének százalékában

3. A CSALÁDPOLITIKA ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

3.1. A magyar családmódban bekövetkezett változások

A magyar társadalomban a család tradicionálisan fontos helyet foglal el. Mégis 1980-tól évről évre a házasságkötések számának folyamatos, bár nem drasztikus, csökkenése figyelhető meg. Érdekes ellenmondás tehát, hogy miközben a csökkenő tendencia megállíthatatlannak tűnik, a házasságot szinte mindenki elfogadja, még az is, aki házasságon kívül él.

3. táblázat
A házasságkötések főbb mutatói, 1948–1998

Év/évek átlaga	Házasságkötések száma			
	összesen	1000 lakosra	ezer 15 éves és idősebb nem házas	
			férfira	nőre
1948-49	102 765	11,2	88,8	66,6
1970-79	97 097	9,2	80,4	61,4
1990	66 405	6,4	47,4	35,9
1996	48 930	4,8	30,1	23,3
1997	46 905	4,6	27,8*	21,6*
1998	45 500	4,5	27,0*	20,9*

A házasodásnak ez a trendje és a 90-es évek közepén tapasztalható alacsony aránya sok tényező együttes hatásával magyarázható. Az e téren végzett kutatások¹ és felmérések alapján a következő tényezők játszanak szerepet a család modell megváltozásában:

- *A házasodás időzítése*

A házasodási életkor feljebb tolódása és egyáltalán a házasodás népszerűségének csökkenése összefüggésben áll a nők iskolai végzettségének emelkedésével, ezen belül is a középfokú és felsőfokú végzettséget adó iskolákba való tömeges beáramlásukkal. Az iskolában töltött évek alatt a fiatal nő státusza nem illeszkedik a házas nő hagyományos státuszához, tehát a többség csak legmagasabb (nappali) iskolai végzettségének megszerzése után megy férjhez. A közvélemény számára is az a „normális”, ha valaki csak iskolai befejezése után lép át az életút házas szakaszába. Másrészt az iskolázottság javítja a nők munkaerőpiaci esélyeit, növeli választási lehetőségeiket és azt is lehetővé teszi, hogy adott esetben ne fogadják el a házasság hagyományos formáját.

- *Az újránházasság helyzetének megváltozása*

1980-ban 23 506, 1990-ben 18 478 és 1999-ben 13 000 volt az újránházasságok száma. Míg az ötvenes években ezer elvált férfira 270 házasságkötés jutott, a kilencvenes évek közepére ez az arány már csak 35 volt. Az ezer elvált nőre jutó házasságkötések száma az ötvenes évekbeli 115-ről 23-ra csökkent.² Ez egyrészt azt jelenti, hogy jelentősen közeledtek egymáshoz az elvált férfiak és nők újránházassági esélyei. Míg a hatvanas évekig az elvált férfiak esélye az új házasságra a nők esélyének kétszerese volt, a kilencvenes évek közepére a két nem esélyei kiegyenlítődték. Másrészt az adatok arra utalnak, hogy az elváltak a néhány évtizeddel ezelőttihez képest kevésbé mutatnak hajlandóságot az újránházasságra.

¹ Tóth Olga: Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban, S. Molnár Edit: A gyermekvállalás konfliktusai, Pongrácz Tiborné: Gyermekvállalás házasság nélkül, Vulkovich Gabriella: Egyedülálló szülők és gyermeküket egyedül nevelő szülők, Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit: A gyermekvállalási magatartás alakulása.

² Tóth, 1999.

- *Házasság nélküli együttélések*

Mint ahogy az Nyugat-Európában is megfigyelhető, úgy a társadalomban az élettársi kapcsolat megítélése, elfogadottsága nálunk is sokat változott. A nyugat-európai országokhoz képest Magyarországon még ma is alacsony az élettársi kapcsolatok száma és aránya a tartós párkapcsolatokon belül, de különösen így volt ez az előző évtizedekben.

- *Egyedülálló státusz vállalása*

A házassággal szemben valóságos alternatíva a tudatosan vállalt egyedülálló státusz. Mint a házasodás időzítése kapcsán már említésre került, a legfiatalabb felnőtt korosztály egy markáns csoportja halasztja házasságkötését. Többségük elsősorban anyagi okokból a szülők háztartásában marad tovább. Kisebbségük, mint a rendszerváltás jól képzett és jól fizetett szakembere vagy vállalkozója önálló lakást tart fenn. Az ebbe a csoportba sorolhatók egy része a házasság nélküli együttélést választja, más részük azonban tartós partnerkapcsolat, illetve együttélés nélkül él. A fiatal, magasan iskolázott, városi nők az átlagnál és még a hasonló státuszú férfiaknál is szkeptikusabban viszonyulnak a házasság intézményéhez. Mindez arra utal, hogy a fiatal nők egy része számára az egyedülálló családi státusz választás és nem kényszer eredménye. Az egyedülállók arányának növekedése a fiatal korosztályban azt is valószínűsíti, hogy tovább csökken a termékenység, hiszen az állandó partnerkapcsolatot nem létesítő, vagy legalábbis halasztó nők összességében kevesebb gyermeket fognak világra hozni életük során, mint a fiatalabb korban házasságra lépők, emellett az élettársi kapcsolatban élők teljes termékenysége is alacsonyabb a házasságban élőkhez képest.

- *Házasságon kívüli szülések*

A közvélemény-kutatások adatai szerint a társadalom viszonylag toleráns a házasságkötés nélküli együttéléssel szemben, azonban kevésbé fogadja el a házasságon kívüli gyermekvállalást. Úgy vélik „ha egy együtt élő pár gyermeket vár, a szülés időpontjáig mindenképpen házasságot kell kötniük”. Tehát a házasságon kívüli gyermekvállalás a lakosság többsége által még nem elfogadott magatartásforma, még akkor sem, ha a társadalmi tolerancia e vonatkozásban fokozatosan növekszik.

- *Válások*

A válások számának emelkedése, illetve tartósan magas szinten maradása azokkal a gazdasági, társadalmi és jogi változásokkal függ össze, melyek az elmúlt évtizedekben bekövetkeztek. Meg kell említeni a nők iskolázottságának növekedését is, ami megváltoztatja gazdasági helyzetüket, munkaerő-piaci esélyeiket, illetve formálja a tradicionális házassághoz való viszonyukat. A társadalmi-gazdasági okok mellett a válások számának magas szinten maradását a társadalomnak a váláshoz fűződő megváltozott viszonya is erősíti. Az elmúlt évtizedek során a válás nemcsak elfogadottá vált, hanem egyúttal a leginkább ismert, leginkább preferált házassági konfliktusmegoldó stratégiává lépett elő.

A családformákban bekövetkezett változások ellenére a magyar társadalom még mindig házasságpárti, mivel a házasság – fontos értéként – stabilan jelen van a lakosság értékrendjében.

3.2. Családpolitikánk változásai

A rendszerváltás előtt a nők háztartáson kívüli munkavállalását egy sor államilag támogatott szolgáltatás segítette (mosodák, éttermek és főként a gyermekek napközben történő intézményes ellátása). A gyermekgondozói hálózat azonban csak a hatvanas években szélesedett ki. Ettől kezdve viszont majdnem mindenhol rohamos fejlődésnek indult. A nyolcvanas évektől a 3-6 éves gyerekek 80-90%-a járt óvodába.

Ahogy csökkent a nők munkavállalását szorgalmazó nyomás, úgy alakultak ki a hatvanas évek végétől az intézményesített gyermekgondozás alternatívái. 1967-ben vezette be Magyarország (a világon elsőként) az eleinte két, később három évre nyúló fizetett gyermekgondozási szabadságot, a gyest. „Az új lehetőség új ideológiai felhangot kapott: az otthoni gyermeknevelés és az otthon teremtő nő váltak pozitív modellé. Ezt a családpolitikát a keleti blokk országaiiban a hatvanas évektől kezdve sok helyen befolyásolták pronatalista törekvések.”¹

Mindent egybevetve a nők helyzete a háború előtti helyzethez képest javult. Rendszeres keresetük hozzájárult a család megélhetéséhez. Az iskolázás és a munkavállalás gyakran gazdagította az életüket és növelte önbecsülésüket. A kereső státus enyhítette a korábbi alávett helyzetüket. A női szegénység érzékelhetően csökkent, kivált a kisgyermekeseknél, egyedülálló anyáknál, a saját jogú nyugdíjjogosultságot szerző idősebb nőknél. A női szerepek kiszélesedésével azonban távolról sem járt együtt a férfi szerepek változása.

A nőpolitika konzervativizmusa az államszocializmus utolsó éveiben kristályosodott ki. Alapvetően az erősebb politikai kontroll érdekében, de az elért helyzeti előnyök és kiváltságok generációk közötti átörökítésének érdekében is a politika idealizálni kezdte a családot. Ez fejeződött ki az anya otthonmaradását ösztönző szociális ellátásokban (gyes, s még inkább a gyed); az emberi jogok kisebb-nagyobb korlátozásában az abortusz és a válás (újra) szabályozásánál; a „törvénytelen”, azaz a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok (nyilvános) elítélésében.

Magyarországon az első konzervatív kormány születésszabályozást korlátozó törekvései az ellenzék és a civil társadalom nyomására elfogadható kompromisszummal végződtek. A szülést kikényszerítő törekvéseket gyakran ellensúlyozták az anyaság jutalmazásával. 1993-ban a magyar törvényhozás a családi pótlékra jogosultságot kiterjesztette a meg nem született gyerekekre is (a rendelkezést 1995-ben eltörölték). Ugyancsak 1993-ban a három vagy többgyermekes anyák számára „anyabért” (gyet) vezettek be.

A gyermeknevelés szintén ideológiavezérelt kérdéssé vált. Az anyaság átértékelésével a gyermekgondozói hálózat értelmezése megváltozott. Minthogy a kicsik, kivált a három éven aluliak „igazi helye” otthon van, az anyjuk mellett, a bölcsődék száma szinte kivétel nélkül mindenhol csökkent. A megszorítások az óvodákat is érintették, holott pedagógiai jelentőségük széles körben elismert.

„Az 1995-ig tartó családpolitikai gyakorlatnak tudható be, hogy Magyarországon a gyermekvállalási magatartásban nem következett be olyan jelentős változás, mint a térség többi, ún. „átmeneti” országában. A stabil családpolitika és a gyermekcentrikus értékrend együttes hatására vezethető vissza, hogy Magyaror-

¹ Ferge, 1999.

szágon a rendszerváltással együtt járó társadalmi elbizonytalanodás ellenére a születések száma 1990 és 1994 között lényegileg nem csökkent, a teljes termékenységi aránnyal megjeleníthető átlagos gyermekszám 1,7 körül stagnált. Az 1995-1996-ban bevezetett, a családpolitika rendszerét alapjaiban átalakító restriktív intézkedéssorozatra a családok igen gyorsan születéskorlátozással reagáltak. A születések száma 1996-ban az ország demográfiai történelmének eddigi mélypontját érte el, alig haladva meg a 100 ezres számot.”¹

Az 1995. március 12-én meghirdetett program (a „BOKROS-csomag”), ha súlyos társadalmi áldozatok árán is, de elérte a célját. A stabilizációs program legfőbb érdeme az volt, hogy „az államháztartás egészének a szerkezetét próbálta egészségesebb irányba elmozdítani annak érdekében, hogy ne termelődjenek újra évről évre az egyensúlyt veszélyeztető feszültségek. Valójában a megszorítások a társadalom nagy részét, a bérből és nyugdíjból élőket sújtották, akiknek az áldozatvállalása nélkül viszont nem lehetett volna konszolidálni a gazdaságot. Azonban a stabilizáció eredményei is a társadalom széles rétegei számára teremtettek jobb feltételeket, hiszen 1997-től érzékelhetően felgyorsult a gazdaság növekedése, megkezdődött a jövedelmek és a fogyasztás bővülése, gyors ütemben csökkent az infláció. A javuló külső és belső egyensúly, a lecsökkent külső és belső adósság pedig lehetőséget teremtett arra, hogy a gazdaság növekedése tartóssá váljon.”²

A fentieket összefoglalva: „A magyar kormányokra jellemző, hogy önkényesen döntenek a családok életét érintő kérdésekben, többé-kevésbé a belátható és felmérhető társadalmi és demográfiai folyamatok fényében, ám azok minél határozottabb befolyásolása érdekében. Mindeközben csak elvétve kerül figyelmük fókuszába döntéshozataluk való tárgya, mert azt általában elhomályosítja a mindenkori politika számára kívánatos és ideáltipikus egyének és családok halmaza. És eközben a politika látványosan elszakad a hétköznapok valóságától, mélyebben avatkozik az emberek életébe, mint bárhol másutt.”³

3.3. Családtámogatási ellátási formák 1999. január 1-jétől

A családtámogatási ellátási formák három fő csoportba sorolhatók:

- a gyermek neveléséhez, eltartásához járó támogatás, amelynek két formája van: a családi pótlék és az iskoláztatási támogatás;
- a gyermekgondozási támogatás: a gyermeket gondozó szülő ellátása, amelynek szintén két formája van: a gyermekgondozási segély (gyes) és a gyermeknevelési támogatás (gyet);
- az anyasági támogatás, ami egyszeri pénzbeli juttatás, a szüléshez kapcsolódó kiadások fedezésére.

A munkaviszonyban álló szülőt megillető főbb ellátások, kedvezmények a következők:

- a terhességi-gyermekágyi segély;

¹ Pongráczné – S. Molnár, 1997.

² Várhegyi, 2000.

³ Lévai, 2000.

- a gyermekápolási táppénz;
- a fizetés nélküli szabadság és pótszabadság.
A gyermek neveléséhez kapcsolódó egyéb ellátások:
- a személyi jövedelemadót csökkentő kedvezmény;
- a lakásépítési támogatás;
- a gyermekvédelmi támogatások.

3.4. 2001-től bevezetett főbb változtatások hatásai

Jelenleg a gyed felső határának megemlése nem érvényes azokra, akik már 2000-ben akár egyetlen napig is kaptak ilyen ellátást, még akkor sem, ha jövedelmük alapján elvben megelőzhatnák a havi 80 ezret is. Az év során ez azonban várhatóan változik; felvetődött, hogy megszüntetnék ezt a korlátozást. Sokat nem kockáztatna ezzel a lépéssel a kabinet, a plafon ugyanis a legtöbb kisgyermekes anyuka számára elméleti: az Országos Egészségbiztosítási Pénztár (OEP) adatai szerint a gyed átlagos havi összege 2000 első felében nem érte el a 30 ezer forintot; a szociális tárca becslése szerint 2000-ben az igénylők 15%-a volt csak jogosult a maximális havi bruttó 51 ezer forintra.

2001 márciusától a nagyszülők is gyesre mehetnének, ha unokájuk elmúlt egy éves. Ahhoz azonban, hogy ilyen ellátásban részesüljenek, le kellene mondaniuk nyugdíjukról, illetve más jövedelmükről, következésképpen leginkább a munkanélküliek vagy a rendkívül alacsony, a nyugdíjminimumnál is szerényebb ellátásban részesülők jöhetnek majd szóba gyeses nagyszülőkként.

A családpolitikai támogatás kulcseleme – híven a kormányprogramhoz – továbbra sem az 1999 óta nevelési támogatásra keresztelt, közkeletű nevén családi pótlék, hanem a személyi jövedelemadóban érvényesíthető kedvezmény¹. Ennek következtében lényegében 2001-ben sem nőtt a családi pótlék összege

2002-ben a tervek szerint a gyermekek után járó adókedvezmények kiterjedtebbek és nagyobbak lesznek az ideinél. A kedvezmény mértékének meghatározásánál ugyanis nemcsak a felsőoktatási intézményben tanuló utódot, hanem a magzatot is figyelembe kell venni, az utóbbit a fogantatást követő 91. naptól.

Azokat viszont hátrányosan érintik a 2002. évi szja-változások, akik az átlagosnál lényegesen kisebb, illetve jóval nagyobb jövedelemmel rendelkeznek. Így például a nevelt gyermekek számától függetlenül a 2001. évvel azonos lesz a nettó jövedelme annak, aki egy év alatt 400 ezer forintot vagy annál kevesebbet visz haza. Sőt: a rendszer méltánytalanul bünteti a rosszul kereső háromgyermekeseket, akiknél a nettó jövedelem 600 ezer forintos éves jövedelemig egyáltalán nem emelkedik. A magas keresetűek között viszont a gyermektelenek, illetve az egy- és kétgyermekesek kaptak „büntetőpontokat”², az előbbi két csoportban 2,5 milliós, a harmadikban viszont 4,5 milliós évi jövedelem fölött csökken a nettó összeg.

¹ Molnár, 2000.

² Molnár, 2000.

3.5. A jelenlegi családpolitika általános értékelése

A családpolitikai tervezet kimondja: „Az 1998-ban megalakult kormány programjának egyik fő eleme a gyerekes családok élethelyzetének javítása.” Erről LÉVAI KATALIN így ír: „A pontos megfogalmazás véleményem szerint úgy szólna: a kormány bizonyos gyerekes családok élethelyzetének javítására törekszik, de csak abban az esetben, ha »teljes családról« van szó. »Csonka család« esetében a lehető legáltalánosabb megfogalmazásig jutnak el csupán, amennyiben rögzítik, hogy azok bizony nehéz helyzetben vannak. De hát eddig sem volt titok, hogy a kormány szociális intézkedéseivel a közép-, illetve a felső osztályba tartozó családokat kívánja támogatni, amit elsősorban a jövedelemarányos gyed bevezetésével tesz meg.”¹

TÓTH OLGA is hasonló megállapításra jutott: „Olyan család képe rajzolódik ki előttünk a politikusok szavaiból, illetve a családtámogatási rendszer elemeiből, amely a mai magyar társadalomnak legfeljebb 30%-át jellemzi. Ebben a családban a férj és feleség két, még inkább három gyereket nevel. A férjnek stabil állása van, a feleség gyesen van, ha a gyerekek olyan korúak, illetve háztartásbeli, főállású anya. Az apa jövedelme messze meghaladja a minimálbért, hiszen adózáskor így tudja a gyerekek után járó adókedvezményt igénybe venni. A gyerekek életkorából és a családfő jövedelméből következően itt egy harminc év körüli, de mindenképpen termékeny korú családot látunk, amely megfelelő anyagi ösztönzéssel, illetve a hazafias érzelmeikre hatva rávehető további gyerek(ek) világra hozására.”²

Felmerülhet a kérdés, hogy mi történik mindazokkal (a lakosság nagyobbik felével), akik nem élnek az előzőekben vázolt „ideális” családban, hiszen a napjainkban kötendő házasságok mintegy harmada válással végződik, a válás által érintett családok háromnegyedében gyerek is van. A gyereket egyedül nevelő szülő veszélyeztetettsége a szegénység szempontjából a gyerekes családok átlagának sokszorososa. A családoknak kis hányada nevezhető csak nagycsaládnak, ugyanakkor a gyerekek jelentős része sokadiknak születik. A fiatalok többsége felnőtt életét szülei lakásában kezdi, gyakran oda is házasodik. Önálló lakásra gyűjt, emiatt a gyermekvállalást halasztja. A nem idealizált családformáknak tehát számos változatát látjuk napjaink társadalmában.

„Fontos és jó elképzelés, hogy az iskolában kezdődjön meg a családi életre nevelés, a szülők bevonásával és a tanterv átalakításával. Ugyancsak fontos annak felismerése, hogy a válást megelőző, konfliktuskezelő tanácsadók szerepét és helyzetét segíteni kell egy, a civil szervezetek számára kiírt pályázati rendszer keretében. A tervezet három sor erejéig szól a családon belüli erőszak és a prostitúció kérdéséről. Ha az utóbbi nem is, az előbbi probléma biztosan részletes előkészítést és kidolgozást érdemelne. A prostitúció rendkívül bonyolult és szerteágazó kérdéseit valóban nem ennek a tervezetnek kell tartalmaznia.”³

¹ Lévai, 1998.

² Tóth, 1999.

³ Lévai, 1998.

3.6. A nők elhelyezkedési lehetőségei Magyarországon

- *A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusai*

A közvélemény-kutatások eredményei szerint szinte mindenki „gyermek-párti”, azonban a munkahelyeken, a munkaadók részéről a kisgyermekes anyák kevés toleranciát élveznek. A felmérések adatai egyértelműen bizonyítják, hogy a rendszerváltást követően nehezebbé vált elhelyezkedési lehetőségek a kisgyermekes anyákat igen kedvezőtlenül érintik. Megnehezült a munkaerőpiacra visszakerülésük, részben a munkahely időközbeni megszűnése miatt, részben mert a munkaadók sokszor nem tartanak már igényt arra, hogy az anya ismét önállósuljon munkába. Nem ritka, hogy azt tapasztalják: a munkahelyek igyekeznek kihasználni olyan munkajogi megoldásokat, amelyeket az anyák szinte diszkriminatívnak éreznek. (Ilyen „jogi megoldás” például a rövid időre szóló, megbízásos szerződéssel történő alkalmazás, a gyermekgondozási szabadságról visszatérő anya esetében annak a bizonyos 30 napos „türelmi időnek” – amíg a törvény szerint nem lehet elbocsátani – a kínos kivárása stb.) A biztos munkahely megtartásának kényszere miatt a fiatal nők egyrészt azzal a védekezési stratégiával élnek, hogy terhességüket – amíg csak lehet, szinte az utolsó pillanatig – eltitkolják, másrészt az anyák egy része a gyermek 2 éves kora előtt igyekszik visszatérni a munkába. Végül esetben eredeti családterveiket (a kívánt gyermekszámot) korlátozzák. Mindez növelheti a társadalmi problémákat, melyek közül a legjelentősebb a gyermekvállalási hajlandóság lanyhulása.

- *Gyesről visszatérők*

Minél régebben ment el a kismama gyesre, annál valószínűbb, hogy nincs reális esélye visszatérnie eredeti munkahelyére. Arra pedig, hogy eredeti munkakörét kapja vissza, gyakorlatilag esélye sincs. A munkáltatók valójában nem tesznek eleget a Munka Törvénykönyve rendelkezéseinek, meg sem próbálják a kismamákat foglalkoztatni. Még egészen „korrektnek” nevezhető az az eljárás, amikor a visszatérést követően a türelmi időszak alatt – természetesen annak letöltését követő nappal – mondanak fel a kismamáknak. Sok esetben ilyenkor sem adják meg azonban a kismamákat illető időközi bérfejlesztéseket. Lassan általánosnak tekinthető az a megoldás is, hogy a munkáltató úgy próbálja elkerülni a felmondást, hogy olyan munkakört vagy olyan munkaidő-beosztást ajánl fel, amit a munkavállaló nem tud elfogadni. Az el nem fogadás miatt rendkívüli felmondással fenyegetőzik, majd közös megegyezéssel a munkaviszony megszüntetését ajánlja fel. Több esetben volt arra is precedens, hogy a fizetés nélküli szabadság ideje alatt próbálta a munkaviszonyt a munkáltató megszüntetni.

- *Az életkor hatása*

„A nők körében 20-29 éves kor között – vagyis kifejezetten abban a korban, amikor a gyermekvállalás a leggyakoribb – legnagyobb az aggodalom amiatt, hogy munkahelyük igyekszik megszabadulni tőlük, ha szülni szeretnének. Ugyanabban az életkorban (20-29 év között) készleten leginkább választás elé őket az az alternatíva is, hogy egy hosszabb gyermekgondozási idő, vagy pedig a szakmai, hivatásbeli előre-jutás mellett döntsenek-e.”¹

¹ S. Molnár, 1999.

Másképpen hat az életkor a 40 éves nők munkaerőpiacra való visszatérésének megítélésére. Az életkor emelkedésével 37%-ról 50% fölé növekszik meg azok aránya, akik aggodalmat éreznek amiatt, hogy 40 éves korukra találnak-e megfelelő munkát.

Míg tehát 30 év alatt az aggodalmak fő forrása az, hogy a munkahelyek hogyan tolerálják alkalmazottjaik gyermekvállalással való lekötöttségét, 30 év fölött már a többség számára az okoz feszültséget, hogy rövid 10 esztendőn belül nem tekintik-e őket „a munkából kiöregedetteknek”. Erthető, hogy ez valódi, élő probléma, amikor a nyugdíjba lépésig még újabb 20-30 évük van hátra!

- *Diszkriminációs próbaper*

Bár a magyar alkotmány is szigorúan tiltja a diszkriminációt, a legtöbb esetben azonban következmény nélkül, és rejtve maradnak azok az esetek, amikor valakit neme, kora, vallása vagy éppen etnikai hovatartozása alapján hátrányos megkülönböztetés ér a munkafelvételek vagy az elbocsátások során. A cégek sokszor már a hirdetésekben kizárnak bizonyos csoportokat. Az ilyen kirekesztő hirdetésekkel szemben a munkaügyi felügyelőséghez fordulhatnak a panaszosok, amely ötvenezertől hárommillió forintig terjedő pénzbírságot szabhat ki, vagy perre viheti az ügyet. A felügyelőség eddig egyetlen esetben járt el, mégpedig 1997-ben az akkori Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága egy monori cég ellen indított pert. A cég 25-35 közötti férfit keresett asszisztensi munkakörbe, vagyis nem és kor szerinti diszkriminációt egyaránt alkalmazott. A 46 éves hölgy a pert megnyerte ugyan, és a próbaper nyomán precedens értékű ítélet született, azonban több ilyen fellépés azóta se történt. Ennek fő oka, hogy a munkahelyeken továbbra is kiszolgáltatottság uralkodik, ezért a munkavállaló még akkor sem fordul bírósághoz, ha már más munkahelyen dolgozik, mert fél az esetleges retorziótól.

- *Női-férfi kereseti különbségek*

A nőknek a világ minden táján, így hazánkban is szembesülniük kell a nemek között megnyilvánuló bérkülönbséggel, melynek aránya nálunk 10-30% között mozog. Ez a szám nagyjából azonos, vagy kisebb is, mint a nyugat-európai országokban tapasztalt bérkülönbség.

Magyarországon 1986-1996 között a nők havi nettó nominál keresete gyorsabban nőtt – reálkeresetük kevésbé csökkent –, mint a férfiaké, aminek következtében kereseti hátrányuk mérséklődött. 1986-ban havi keresetük nem érte el a férfiak keresetének háromnegyedét, 1992-re viszont ez az arány – az úgynevezett bérhányados – 85% fölé emelkedett, majd nagyjából ezen a szinten megállapodott. Viszonylag kicsi és stabilnak mondható a nemek közötti bérhányados a fiatalok körében, jóval nagyobb és növekvő viszont az idősebb korosztályok esetében. Romlott a bérhányados a felsőfokú végzettségűek és a vezető beosztásúak csoportjában.

- *Nők a magyar közéletben*

A nők aránya riasztóan alacsony mind a magyar parlamentben, mind pedig a helyi önkormányzatokban. Jelenleg a 387 parlamenti képviselő 8,5%-a, mindössze 33 fő nő. A kizárólag képviselők közül álló, női jogokkal foglalkozó albizottságtól eltekintve a parlamenti bizottságokban általában csak néhány képviselőnő van. Az Európai Unió tagállamai közül csak a görög parlamentben van kevesebb nő, mint a magyar országgyűlésben. A nők alacsony részvétele miatt az országos és helyi politikában egyáltalán nem érvényesülnek a speciális női érdekek. Ráadásul a folyamat is aggasztó, hiszen a nők parlamenti aránya csökkenő tendenciát mutat.

- *A magyar intézményekről*

1995 őszén a magyar kormány csatlakozott az ENSZ által megrendezett IV. női világkonferencia deklarációjához, majd kormányhatározatban elfogadta a nők státusának javítására irányuló programot, kötelezettséget vállalt az esélyegyenlőség legmagasabb szintű képviselete mellett. Így az akkori Munkaügyi Minisztériumban működő Nőpolitikai Titkárság 1996-ban Egyenlő Esélyek Titkárságává alakult. A különböző programok sikere alapján úgy tűnt, hogy kormányzati szinten elfogadást és támogatást nyert az új politika.

Az új kormány 1998 novemberében megszüntette az Egyenlő Esélyek Titkárságát, majd Nőképviselési Titkárságként a minisztériumi hierarchia legalsó pontján újjáélesztette. Az 1999-ben létrejött Nőképviselési Tanács feladata a nők esélyegyenlőségét biztosító jogalkotás felgyorsítása, a nők érdekeit védő civil szervezetek és a tudományos élet képviselőinek bevonása a kormányzat munkájába.

3.7. A család melletti munkavállalás lehetőséges formái

- *Részmunkaidő*

„Magyarországon a részmunkaidős foglalkoztatásra általában úgy tekintenek, mint ami lehetőséget nyújt a nők családi-háztartási és munkahelyi kötelezettségeinek összehangolására. Ezért sokan igénylik és ígérik elterjesztésének támogatását. Amikor azonban a munkavállalói szándékok találkozhatnak a munkáltatói elvárásokkal, ez az elképzelés gyakran illúzióknak bizonyul. Kiderül például, hogy hiába a többlet szabadidő, ha azzal nem akkor élhet a munkavállaló, amikor neki és családjának szüksége van rá, hanem akkor, amikor a munkáltatója nélkülözni tudja őt.”¹

Magyarországon a foglalkoztatottaknak csak 4,9%-a (ebből a férfiak 2,5%-ban, a nők 8%-ban osztoznak) dolgozik részmunkaidőben, míg az Európai Unió országában a kilencvenes években 27-28%, és az Egyesült Államokban 18% fölött van ez az arány.

- *Táv munka helyzete Magyarországon*

Magyarország tekintetében az 1999-es európai jelentés beszámol arról, hogy ugyan a kormány felismerte a távmunka fontosságát, de az államilag támogatott távmunkaprogram nem volt sikeres, hiszen a projektekre elkülönített tetemes összeg ellenében csak kevés új munkahelyet sikerült teremteni a megcélzott csoportok: a mozgáskorlátozottak és a gyermeküket otthon nevelő anyák részére. A távmunka terjedését lassítják a magas távközlési díjak, melyek megakadályozzák a telekommunikációs szolgáltatásokhoz és az internethez való tömeges hozzáférést. Az alkalmazotti távmunka és más korszerű munkamódszerek (például rugalmas, részmunkaidős foglalkoztatás) kevéssé terjedtek el. A kis és közepes méretű vállalatok többsége alkalmazottak helyett inkább alvállalkozókat foglalkoztat, a magas személyi költségek miatt. Ma még nincs olyan szövetség vagy szakszervezet, amely a távmunkások érdekvédelmével, kollektív szerződések kidolgozásával, a távmunkások jogi, munkaügyi valamint szociális problémáinak kezelé-

¹ Frey, 2000.

sével, illetve a távmunkaadók számára szakszerű vállalati tanácsadással, távmunka projektek menedzselésével foglalkozna. Jelzés értékű, hogy akadnak már hazai példák a vállalati távmunka alkalmazására, megjelentek a magyarul írott információk és az első hazai kutatások a távmunka vonatkozásában.

- *Családbarát munkahely*

Nemzetközi felmérések bizonyítják, hogy a családi kötelezettségeket tiszteletben tartó munkahely nemcsak a családos alkalmazottak számára előnyös, hanem hatékonyan képes növelni a vállalat versenyképességét is. Ott, ahol vállalatvezetési szempont a család és a munka összeegyeztetése, nő az alkalmazottak motivációja, munkavégzési hatékonysága és megelégedettsége, kevesebb a stressz, csökken a fluktuáció, illetve a betegség miatti távolmaradás. A jól kvalifikált, elkötelezett munkaerő megtartása pedig hosszú távon nyereséges minden távlati céllal rendelkező vállalat számára.

Positív változást jelent e téren, hogy kiírásra került egy Családbarát Munkahely pályázat; a jelentkező 49 vállalat és intézmény között megközelítőleg fele-fele arányban képviseltette magát a költségvetési és a versenyszféra. A jelentkezők között éppúgy megtalálható volt az ötfős kisvállalkozás, mint az 1500 főt foglalkoztató nagyvállalat. A hagyományteremtőnek szánt pályázatra remélhetőleg a jövőben is számos olyan munkahely jelentkezik, ahol megvalósult és példa értékű a családi és a munkahelyi kötelezettségek összehangolása.

3.8. Nők és férfiak esélyegyenlősége Magyarországon

„Mialatt a nyugat-európai demokráciák az esélyegyenlőségi politika irányába mozdultak el, a mi régióinkban éppen ellenkezőleg: a rendszerváltás után a tradicionalizmus erősödött fel a férfiak és nők közötti viszonyrendszerben. Ez azonban ellentmondásos folyamat, hiszen a konzervatív kelet-európai kormányzatok legfőbb vágya, hogy mielőbb csatlakozzanak a modernizált, szociáldemokrata többségű Európai Unióhoz. A csatlakozáshoz azonban pusztán jogharmonizációnál sokkal többre van szükség, mindenekelőtt mélyreható szemléletváltásra, aminek a jelei még nemigen láthatók. A csatlakozási kényszeren túl létezik szerencsére egy jól-rosszul megfogalmazott társadalmi igény, amely a patriarchális renddel elégedetlen nők és – kisebb arányban ugyan, de – a férfiak részéről is felmerül.”¹

Sajnos a rendszerváltás óta eltelt évtizedben a nők hátránya nemhogy csökkent volna Magyarországon, hanem számos területen csak nőtt a férfiakkal szemben. A nőket érő hátrányokról több kötetnyi szakirodalom jelent meg az utóbbi években. Ezek általános megállapítása, hogy a nők hátrányos helyzetének legfőbb oka elsősorban a mélyen rögződött előítéletekben, a nők és az esélyegyenlőség előítéletes társadalmi megítélésében keresendő. Európai integrációnk érdekében ezért mindenekelőtt a közvéleményt kell „érzékenyíteni” az előítéletek visszaszorítása, az esélyegyenlőség társadalmi megítélésének javítása érdekében.

¹ Lévai, 1999.

4. BEFEJEZÉS

Összefoglalva elmondható, hogy az elmúlt évtizedekben megfigyelt népességcsökkenés nem csak Magyarországra, hanem és az Európai Unió tagállamainak többségére is jellemző. Az alacsony születésszám vizsgálatokor kiderült, hogy a családokban bekövetkező változások Európa-szerte hasonlóak. Ilyenek például a házasságok számának csökkenése, a válások számának növekedése, a rugalmasabb partnerkapcsolatok terjedése és az individualizálódás. Egyre nagyobb az igény a nők részéről arra, hogy tovább tanuljanak, karriert építsenek, és hogy az életüket meghatározó döntésekről, mint pl. a gyermekvállalás, maguk dönthesse-
nek. A karrierépítés és a gyermekvállalás ideális időpontja azonban a nők életében egybeesik. Mindez a gyermekvállalás későbbi életkorra halasztásával és a gyermekszám csökkenésével járhat együtt. E helyzetben fontos szerep jut a családpolitikának. Eddigi ismereteink szerint úgy tűnik, hogy a magas szintű családpolitikai juttatások komolyan javítják a családok helyzetét, csökkentik a gyermekvállalás miatti relatív szegénységük esélyét és ennek hatása a termékenységi arányszám alakulásán is meglátszik.

A fenti helyzetet felismerve az Európai Unió fontos szerepet tulajdonít a családoknak és a nőknek, bár a tagállamokban nincs egységes családpolitika. A család fontos szerepét felismerve azonban a tagországok felé olyan javaslatokkal, ajánlásokkal él, melyek felhívják a figyelmet arra, hogy a politikai döntések kialakításánál mind nemzeti, mind pedig közösségi szinten figyelembe kell venni az esetleges családi vonatkozásokat is. Mindezek alapján elmondható, hogy mint a politika oly sok más területén, az Európai Unió a családpolitika alakításakor is az egyenlő esélyek elvének érvényesülését tartja szem előtt. Ezt bizonyítja, hogy hangsúlyt helyez a nők helyzetének javítására is. Így például 1989-ben a Bizottság állásfoglalást tett közzé, melyben külön javaslatként szerepelt a gyermekvállalás és a munkavállalás összeegyeztetésének megkönnyítése.

A tagállamokat vizsgálva megállapítható, hogy jelentős részükben már létrejött olyan kormányzati intézmény, ami a kormány családpolitikájának hivatalos megjelenítője, és ami alkalmas lehet a kormányzati családpolitika elemeinek összehangolására és tudatossá tételére. A tagállamokban a családi juttatások szerkezetének fajtái is eltérőek, főleg az eltérő hagyományok, illetve gazdasági helyzet miatt. A tagállamok között azonban négy fő csoportot különböztethetünk meg, attól függően, hogy a szociális segély jelleg az erősebb, tehát inkább a szegények megsegítése a cél, vagy a gyermeketes családok, a gyermekek relatív szegénységének a csökkentése a saját társadalmi rétegükhöz képest a cél. Franciaországban mindkét elv érvényesül, míg Dániában egységes juttatási rendszer található.

Bár egy sor európai országban nincs olyan kormányzati politika, ami kifejezetten a termékenység befolyásolását célozná, de – felismerve, hogy a gyermekvállalás és a gyermeknevelés egyre inkább a munkavállaló nőkre hárul – számos kormányzat nagy figyelmet fordít a gyermeknevelés megkönnyítésére, és a szülői jogok és kötelességek mindkét szülőre történő kiterjesztésére. Általában elmondható, hogy mind az Európai Unió, mind az egyes tagállamok szintjén prioritást élvez a családpolitika területei közül a gyermekvállalás és a női munkavállalás összeegyeztetésének megkönnyítése. A gyermekgondozási segélyeken kívül olyan

egyéb megoldásokat próbálnak kidolgozni, amik csökkenthetik a munkavállalás és gyermeknevelés össze-egyeztetéséből származó feszültségeket. Ilyen a bölcsőde- és óvodarendszer folyamatos fejlesztése is a tagországokban, mivel a férőhelyek alacsony száma állandó feszültségeket okoz. Kiemelt szerep jut a részmunkaidős munkavállalás támogatásának is. Jó példa erre Belgium, ahol a munkavállalók családi vagy szociális okok miatt jogosultak részmunkaidőben dolgozni. Franciaország a másik olyan tagállam, ahol különösen támogatják a részmunkaidős foglalkoztatást, itt pénzügyi támogatást is felajánlanak az ezt bevezető cégeknek.

A nők helyzetét javítandó egyes országokban (például Ausztriában és Svédországban) olyan szociálpolitikai intézkedések is születtek, amelyek anyagi kényszer segítségével kívánják elérni a családon belüli nemi szerepek megváltozását. Írországban és Hollandiában is születtek olyan szociálpolitikai rendelkezések, amelyek speciálisan a női egyenjogúság elősegítésére irányulnak. Ausztriában és Dániában állami propagandakampány folyt ugyanilyen céllal, Ausztriában pedig megszületett egy olyan törvény a házások nevééről, amely ugyanezen célt szimbolikus módon kívánja elérni.

Összefoglalva tehát az Európai Unió családpolitikával kapcsolatos tevékenysége legnagyobb pozitívumának az tekinthető, hogy képes volt felismerni a családokban végbement változások jelentőségét, és ezekre az egyenlő esélyek elve alapján kíván reagálni. A tagállamok eltérő gazdasági fejlettsége és kultúrája miatt ez természetesen hosszú folyamat lesz.

A magyarországi helyzetet vizsgálva megállapítható, hogy csatlakozásunk esetén növelnének az explicit családpolitikával rendelkező országok számát az Európai Unióban, hiszen hazánkban is működik családügyi minisztérium. Szintén pozitívum, hogy a jelenlegi kormány fontosnak tartja a család szerepét, és úgy mond „családbarát kormány” tartja magát. Úgy tűnik azonban, hogy az Európai Unióval ellentétben elfelejtette megvizsgálni a családokban, a társadalomban végbement változásokat; megfeledkeznek arról, hogy napjainkban minden harmadik házasság válással végződik, és e válások háromnegyedében gyermekek is vannak, így nő a gyermeküket egyedül nevelők száma is; nem veszi figyelembe azt sem, hogy nő a házasság nélküli együttélések száma is, és ezzel párhuzamosan a házasságon kívüli születések száma is. Mindezek után a kormány olyan családtámogatási rendszert hozott létre, amely az ún. ideális családokat támogatja igazán, ahol a férjnek stabil állása van, a feleség gyeseen van vagy főállású anya. Az apa jövedelme messze meghaladja a minimálbért, hiszen adózásakor így tudja igénybe venni a gyermekek után járó adókedvezményt. Mindez azonban a társadalom legfeljebb 30%-át érinti.

Míg az Európai Unió az egyenlő esélyek elvét tartja szem előtt, addig – úgy tűnik – nálunk elfelejtkeznek a nők helyzetéről, igényeiről. Pedig napjainkban egy nő akkor vállalkozik felelősséggel gyermekszülésre, ha biztosítva látja, hogy a későbbiek során el is tudja tartani, amihez természetesen a biztos munkavállalási lehetőség is hozzájárul. Jelenleg azonban a munkához jutás egyik alapvető, bár nem deklarált kritériumává a munkaadók részéről az vált, hogy a női munkaerő mennyire lekötött családi feladatokkal, illetve várható-e, hogy gyermekszülés miatt hosszabb időre kiesik a munkából. Az is ismert tény, hogy a gyermekszám emelkedésével a munkavállalás esélyei csak romlanak.

A család és munka összeegyeztetése tehát nehéz feladat, és megoldásához egyelőre nem sok segítség érkezik a kormány részéről. Az egyik megoldás a részmunkaidő terjedése lehetne. Ennek jogi háttere már biztosított ugyan, de a széles körű ösztönzés még hiányzik. Érdeemes lenne Franciaország példáját tanulmányozni, ahol pénzügyi támogatást kapnak azok a cégek, amelyek bevezetik a részmunkaidős foglalkoztatást. Másik lehetőség a távmunka fejlesztése lenne. Ennek jelentőségét már felismerték ugyan, de a bevezetésére tett kísérletek nem jártak sikerrel. Jó lehetőséget nyújtana a családbarát munkahelyek megteremtése is. A kormány második családpolitikai tervezetének újdonsága volt, hogy az Európai Unió tagállamainak tapasztalataira hivatkozva fejezetet nyit a „családbarát” foglalkoztatás kérdéséről. Itt történt némi előrelépés, kiírásra került egy „Családbarát Munkahely” pályázat is, melyre 49 vállalat jelentkezett.

A magyarországi helyzetről tehát összefoglalva elmondható, hogy a jelenlegi kormány felismerte ugyan a család fontosságát, és ezt hangsúlyozza is, azonban a családpolitika kialakításánál nem vette figyelembe a társadalmi változásokat. Nem tesz hatékony intézkedéseket a család és munka összeegyeztetésének segítésére.

Végezetül tehát leszögezhető, hogy a hatékony családpolitika, és népesedéspolitika eszköztárába szükségszerűen be kell kapcsolni a gyermeknevelés és a munkahelyi előrejutás összhangjának perspektivikus garantálását is.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDORKA R.: Bevezetés a szociológiába, Osiris Kiadó Budapest, 1997.
- BOHÁCS K.: Nők döntéshelyzetben, Hetek III.évf. 40.szám 1999.október 9.
- BOKOR J.: Finnország és a nők – a választójogtól a jóléti államig és tovább, Esély, 1998. 3.
- DUNCAN, S.: Az esélyegyenlőség politikájának gátjai az Európai Unióban. Esély, 1998. 1.
- ÉKES I.: A távmunkáról, Munkaügyi Szemle, 2000. november.
- Family Observer, Luxemburg, Amt für amtliche Veröffentlichungen der Europäischen Gemeinschaften, 1999.
- FERGE ZS.: Hogyan hatott a rendszerváltás a nők helyzetére? A régi „bal” és az új „jobb”, Vegyesváltó, Egyenlő Esélyek Alapítvány, 1999.
- FÖRSTER, M. F., TÓTH I. GY.: A családi támogatások és a gyermekszegénység három országban, Statisztikai Szemle, 1999.
- Frauen in Europa, Presse und Informationsamt der Bundesregierung, 1998.
- FREY M.: Részmunkaidős foglalkoztatás Hollandiában. Munkaügyi Szemle 2000. december.
- GÁL CS.: Nők a porondon, Economist-tanulmány a női munkáról, Hetek II. évf. 33. szám, 1998. augusztus 15.
- GALASI P., NAGY GY.: A fizetett és nem fizetett munka értéke, Munkatudományi Figyelő, 2001. március.
- GIDDENS, A.: Szociológia, Osiris Kiadó Budapest, 1995.
- GYULAVÁRI T. (szerk.): Egyenlő esélyek és jogharmonizáció, A nemek közötti megkülönböztetés tilalma a nemzetközi kötelezettségek tükrében. MÜM Egyenlő

- Esélyek Titkársága, 1997. GYULAVÁRI T.: Az Európai Unió szociális dimenziója, Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 2000.
- GYULAVÁRI T.: A férfiak és a nők közötti esélyegyenlőség a jogharmónizáció tükrében, Vegyesváltó, Egyenlő Esélyek Alapítvány Budapest, 1999.
- KONCZ K.: Esélyegyenlőség az Európai Unió prioritásai között, Munkaügyi Szemle, 1999. május.
- KONCZ K.: Nők a munkaerőpiacon a rendszerváltást követően, Munkaügyi Szemle, 1999. január.
- LANTOS G.: „Fogyik a magyar”, XLIV. évf. 16. szám, 2000. április 21.
- LÉVAI K., KISS R.: Merre tart a szociálpolitika? Esély, 1999. 5.
- LÉVAI K.: A nő szerint a világ, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- LÉVAI K.: A nőpolitikától az esélyegyenlőségig és vissza, Vegyesváltó, Egyenlő Esélyek Alapítvány, 1999.
- LÉVAI K.: Kozmetikázott családpolitika. Élet és Irodalom, 1999. október 8.
- MAJOROS P.: Kutatásmódszertan, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.
- MOLNÁR P.: Aprópénzre váltják, HVG, 2001. január 6.
- MOLNÁR P.: HVG, 2000. november 4.
- PESZLEN Z.: Próbapaper a diszkrimináció ellen, Vegyesváltó, Pillanatképek nőkről, férfiokról, Egyenlő Esélyek Alapítvány, 1999
- PONGRÁCZ T., S. MOLNÁR E.: A gyermekvállalási magatartás alakulása, Szerepváltozások, Jelentések a nők helyzetéről 1997. TÁRKI- Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, 1997.
- PONGRÁCZ T.: Gyermekvállalás házasság nélkül, Szerepváltozások, Jelentés a nők helyzetéről 1999. TÁRKI-SZCSM, Budapest.
- S. MOLNÁR E.: A gyermekvállalás konfliktusai, Szerepváltozások, Jelentés a nők helyzetéről 1999. TÁRKI-SZCSM, Budapest.
- S. MOLNÁR E.: A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusai a 18-40 éves férfiak és nők körében, 1998.
- SINFELD, A.: Társadalmi védelem kontra adótámogatás, Esély, 1999. 1.
- SOMLAI P.: A sokféleség zavara: a családi életformák pluralizációja Magyarországon.
- TÁRKÁNYI Á.: Európai családpolitikák: A magyar családpolitika története Demográfia, 1998. 41. évf. 2-3 sz.
- TÓTH O.: A családpolitika változásai. Demográfia, 1998. 41. évf. 2-3 sz.
- TÓTH O.: Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban, Szerepváltozások, Jelentés a nők helyzetéről 1999. TÁRKI-SZCSM, Budapest.
- WALKER, A.: „Öregedés Európában – kihívások és következmények, Esély 1999. 1.
- <http://www.szcsm.gov.hu/m955.html>
- <http://www.meh.hu/szcsm/tarsadalmi/nokepvisoletititkarsag.html>
- <http://www.gender.elte.hu/nit/>
- <http://jupiter.tarki.hu/nok/>
- <http://www.europa.eu.int>